

1.01
Prejeto 22. 5. 2002

UDK 321(497.1+437"1912"

Jure Gašparič*

Finis Austriae et Hungariae¹ (Razpad Habsburške monarhije in oblikovanje nasledstvenih držav - Republike Češkoslovaške in Kraljevine SHS)

IZVLEČEK

V prispevku avtor primerjalno obravnava usodo dveh srednjeevropskih narodov - Slovakov in Slovencev, ki sta po zlomu Avstro-Ogrske zaživela v novi politični stvarnosti dveh novih držav ter se srečevala s podobnimi vprašanji. Vključevanje v novi politični in gospodarski prostor leta 1918, ki je obetal več kot avstro-ogrski, je porajalo mnoge težave. Na podlagi slovenskih in slovaških virov tako avtor prikaže politično ločitev od donavske monarhije in opozori na položaj obeh narodov v novih državah - v Kraljevini SHS in v prvi Republiki Češkoslovaški.

Ključne besede: Slovenci, Slovaki, habsburška monarhija, Kraljevina SHS, Češkoslovaška, politika, leto 1918

ABSTRACT

FINIS AUSTRIAE ET HUNGARIAE

(The disintegration of the Habsburg Monarchy and the formation of states-successors: the Czechoslovak Republic and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes)

In the paper, the author deals comparatively with the fate of two central European peoples - the Slovenes and the Slovaks - which, after the collapse of the Austro-Hungarian Empire, were faced with similar problems under their new states. Their integration, in 1918, into new political and economic realities, although these were more promising than the one in Austria-Hungary, gave rise to many difficulties. Using both the Slovene and the Slovak sources, the author focuses on the political separation of both nations from the Danube monarchy as well as their situation in their new states: the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes and the first Czechoslovak Republic.

Key words: Slovenes, Slovaks, Habsburg Monarchy, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, Czechoslovakia, politics, 1918

* Dipl. zgod., mladi raziskovalec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: jure.gasparic@guest.arnes.si

¹ Razprava je dopolnjen del diplomske naloge Poroka "revnega" z "bogatim" in "bogatega" z "revnimi": Vključevanje ozemlja Slovaške in Slovenije v novonastali gospodarski prostor "nacionalnih" držav leta 1918 s posebnim ozirom na bančni sektor, Ljubljana 2001, mentor prof. dr. Janez Cvirn.

Donavska monarhija je leta 1914, ko jo je doletela ko jo je doletela žalostna vest o atentatu na prestolonaslednika Franca Ferdinanda, obsegala 676.443 km². V njej je prebivalo 51,390.000 državljanov.² Tedaj so se že deklarirali za Slovence, Hrvate, Slovake, Čehe, Nemce in druge narodnostne skupnosti. Da je bil prav nemški element vseskozi v državi vodilni, ni treba posebej izpostavljati. Na tem mestu se bomo previdno izognili občutljivemu vprašanju o številčni zastopanosti nemške ali kake druge etnične oziroma jezikovne skupine v monarhiji;³ navedli bomo le podatke za nekatere izmed t. i. nasledstvenih držav iz let po prvi svetovni vojni. Senžermenska Republika Nemška Avstrija je obsegala 83.987 km² in leta 1934 štela 6,760.000 prebivalcev. Češkoslovaška republika je obsegala 140.493 km²; leta 1930 so v njej našeli 14.730.000 prebivalcev, Kraljevina SHS pa se je razprostirala na 247.542 km² ter v letu 1931 štela 13,934.000 prebivalcev.⁴ Od tega je bilo v Kraljevini SHS nekaj več kot 500.000 Nemcev,⁵ v Češkoslovaški pa nekaj več kot 3,200.000 Nemcev. Približno 150.000 le-teh je živelo na Slovaškem. V tej zadnji državi je živelo tudi 700.000 Madžarov.⁶

Tako Kraljevina SHS kot Češkoslovaška sta bili državi, utemeljeni na narodno integralističnem načelu. V prvem primeru so se južnoslovanski narodi habsburške monarhije - Slovenci (teh je bilo v novi državi po štetju leta 1921 1.060.000), Hrvati in vojvodinski ter hrvaški Srbi (od etničnih skupin avstro-ogrske monarhije, ki so našle novo domovino v prvi jugoslovanski državi, moramo omeniti še muslimanski etnos v Bosni in Hercegovini, ki je bila mednarodnopravno kondominij z enim avstrijskim dominusom od okupacije leta 1878) združili s Kraljevino Srbijo, ki je že obsegala nekdanjo Kraljevino Črna gora in Vojvodino.⁸ Novonastala država, Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS), je posledično imela večnacionalni značaj. Ob pestri sliki, ki so jo sestavljali že sami južni Slovani, najdemo poleg omenjenih Nemcev v državi še Albance, Madžare, Cigane, Čehe, Slovake, Romune, Turke in druge. Igre zgodovine in risanja mej so napolnile lonec ob vzhodnem Jadranu s pestro narodnostno sliko. Slovenci so torej izpod habsburškega žezla, ki je pod plemenitim geslom *Viribus unitis* združevalo podobno raznoliko državo, stopili pod žezlo srbske vladarske dinastije Karadževićev. V obeh državah so predstavljali manjšinski narod, a z eno temeljno razliko. V

² Alice Teichova: *Kleinstaaaten im Spannungsfeld der Großmächte : Wirtschaft und Politik in Mittel- und Südosteuropa in der Zwischenkriegszeit*. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1988, (dalje Teichova, *Kleinstaaaten*), str. 22.

³ O tem glej: Emil Brix: *Številčna navzočnost nemštva v južnoslovanskih kronovinah Cislitvanije med leti 1848 do 1918 : problemi narodnostne statistike*. V: *Zgodovinski časopis*, 1987, št. 2, str. 297-307.

⁴ Teichova, *Kleinstaaaten*, str. 22.

⁵ Jože Pirjevec: *Jugoslavija 1918-1992 : nastanek, razvoj ter razpad Karadževićeve in Titove Jugoslavije*. Koper 1995, (dalje Pirjevec, *Jugoslavija*), str. 13. Podatek velja za prva poveljna leta.

⁶ Dušan Kováč: *Dejiny Slovenska*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha 1998, (dalje Kováč, *Dejiny Slovenska*), str. 186.

⁷ Spominski zbornik Slovenije : ob dvajsetletnici Kraljevine Jugoslavije. Ljubljana 1939, (dalje Spominski zbornik Slovenije), str. 544. Pri tem velja poudariti, da je po oblikovanju mej po prvi svetovni vojni skoraj četrtnina Slovencev ostala zunaj ozemlja prve Jugoslavije.

⁸ S sklepom "Velike Narodne skupštine srpskog naroda u Crnoj Gori" 26. 11. 1918 je Kraljevina Črna gora prenehala obstajati, njeno ozemlje pa se je priključilo Kraljevini Srbiji. Dan prej, 25. novembra 1918, je sklep o priključitvi Vojvodine h Kraljevini Srbiji sprejela novosadska "Narodna skupština" za Vojvodino. - Ferdo Čulinović: *Državno pravna historija jugoslavenskih zemalja XIX. i XX. vijeka*. Druga knjiga (Srbija - Crna Gora - Makedonija - Jugoslavija 1918.-1945.). Školska knjiga, Zagreb 1954, (dalje Čulinović, *Državno pravna historija*), str. 151-152, 197.

Kraljevini SHS so bili vsaj v začetku konstitutivni element, s čimer je bilo njihovim narodnostnim težnjam v danih razmerah vsaj deloma zadoščeno. Slovenci so sprva skupaj z ostalimi južnimi Slovani Avstro-Ogrske oblikovali samostojno Državo Slovencev, Hrvatov in Srbov (Državo SHS), vendar so predvsem negotove mednarodne razmere narekivale zgoraj navedeno združitev. Italijani so zasedli večji del slovenskega ozemlja na zahodu, Avstrija je ogrožala mejo na severu, mednarodnega priznanja države ni bilo od nikoder.⁹ Po mnenju Jožeta Pirjevca so bili ".../ šibki in negotovi Slovenci kar zadovoljni, da so pod beograjsko zaščito."¹⁰

Podoben položaj se nam kaže na Češkoslovaškem. Tudi tam moremo govoriti o multietnični državi, v kateri je bilo Slovakov manj kot dva milijona; torej tudi manj kot v državi živečih Nemcev. Ker je bila Češkoslovaška utemeljena in ustanovljena kot narodna država na temelju pravice do samoodločbe, je bilo treba najti primerno in elegantno rešitev, s katero bi Čehi in Slovaki pokazali, da gornje navedbe držijo. Imenovali so jo "čehoslovakizem", po kateri so sestavljali Čehi in Slovaki enoten politični narod.¹¹ Le-ti pa to seveda niso bili, zato je ta usmeritev v nadaljnjem razvoju države rojevala mnoge probleme. Slovaški zgodovinar Dušan Kováč daje preprost komentar: "Statistični pogled je pač vedno enostavnejši kot politični in zgodovinski."¹² Hkrati doda, da je čehoslovakizem ustrezal tudi Slovakom, saj bi sicer bili manjšinski narod v lastni narodni državi.¹³ Treba pa je opozoriti, da čehoslovakizem v ustavnem in formalnem smislu vsaj na videz ni obstajal. V Ustavni listini Češkoslovaške republike z dne 29. februarja 1920 o tem ni besede,¹⁴ oziroma ni člena, ki bi to temo konkretno obravnaval. Vendar pa kljub temu obstaja več dokazov, ki implicitno pritrjujejo ustavnemu čehoslovakizmu, podobno kot je jugoslovanska vidovdanska ustava iz 1921 uzakonjala narodni unitarizem in državni centralizem.¹⁵ Najprej bode v oči uvod iz Ustavne listine, kjer stoji zapisano: "My, národ Československý",¹⁶ nadalje ime države - Češkoslovaška republika. V pričujočem tekstu sicer pišemo češkoslovaški skupaj, kakor počnejo slovaški in češki avtorji ter sodobniki obravnavane dobe, a originalni naziv države, zapisan v povojnih pogodbah, ki mednarodnopravno priznavajo državo (senžermenska in trianonska mirovna pogodba), se glasi v francoščini République Tchéco-Slovaque, v angleščini pa Czecho-Slovak State. Na enak način je zapisano tudi ime nove države južnih Slovanov: L'État Serbo-Croate-Slovène oz. the Serb-Croat-Slovene State. Povsod je jasno poudarjeno, kdo so konstitutivni narodi. Vplivni slovaški jezikoslovec iz obdobja med obema vojnama L'udovít Novák si je zato prizadeval, da bi tudi Čehi in Slovaki pisali ime ločeno, s

⁹ Več o razlogih, ki so narekovali združitev Države SHS z državo Karadorđevićev, glej v: Branislav Gligorijević: Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919-1929. Institut za savremenu istoriju - Narodna knjiga, Beograd 1979, (dalje Gligorijević, Parlament i političke stranke), str. 273-275.

¹⁰ Pirjevec, Jugoslavija, str. 16-17.

¹¹ Podobno je vidovdanska ustava Kraljevine SHS opredeljevala Srbe, Hrvate in Slovence kot tri "plemena" enotnega jugoslovanskega (troimenega) naroda. Glej: Čulinović, Državno pravna historija, str. 263.

¹² "Štatistický pohľad je však vždy jednoduchší ako politický a historický." - Kováč, Dejiny Slovenska, str. 187.

¹³ Prav tam.

¹⁴ L'udovít Novák: Československý národ ako väčšinový národ štátny. Slovenská otázka v 20. storočí. Kalligram, Bratislava 1997 (dalje Novák, Československý národ), str. 208. Spis je iz leta 1935.

¹⁵ O značaju vidovdanske ustave glej: Jurij Perovšek: Unitaristični in centralistični značaj vidovdanske ustave. Prispevki za novejšo zgodovino 33, 1993, št. 1-2, str. 17-26.

¹⁶ Novák, Československý národ, str. 209.

čimer bi jasno prikazali posebni skupni narodni karakter, nastal s "spojitvijo dveh enakopravnih slovanskih narodov"¹⁷ (podčrtal J. G.).

Kakor se danes razpravlja in špekulira o tem, ali je bila Jugoslavija res zgodovinska nuja in kako so jo mogla nacionalna nasprotja tako razdejeti, je mogoče razpravljati tudi o vzrokih za razpad Avstro-Ogrske. Večno vprašanje pri tem se glasi: Ali je monarhija razpadla zaradi notranjih nasprotij (posebej nacionalnih), zaradi težav lastnega gospodarstva, zaradi nesposobnosti vladajočih ali pa je morda bila uničena od zunaj?¹⁸ Slovenci in Slovaki bi najbrž odgovorili, da nacionalna nasprotja niso bila obča, temveč so ostrila svoje osti predvsem na relaciji Slovenci-Nemci in Slovaki-Madžari. In bolj ko se je bližal konec vojne, bolj ko se je kristalizirala nemoč monarhije na vseh področjih - predvsem na vojaškem, gospodarskem in aprovizacijskem, bolj so se Slovani odmikali od nje. Hkrati jih je odganjala tudi vse večja odvisnost monarhije od nemškega zaveznika.¹⁹ Da pa državnopravne ločitve niso imeli v mislih, priča na slovenski strani majniška deklaracija iz maja 1917, kjer so Slovenci, Hrvati in Srbi, prebivajoči v monarhiji, želeli samostojno državno telo, a pod žezlom habsburške dinastije. Šele 27. maja 1918 so vse slovenske politične stranke sprejele izjavo, s katero so preklicale t. i. "habsburško klavzulo".²⁰

Maja 1918 so svojo politično prihodnost napovedali tudi Slovaki. Na tajnem zasedanju Slovaške narodne stranke²¹ 24. maja so sprejeli program, ki je predvideval brezpogojno ločitev od Madžarov.²² V obrambo tezi, da Avstro-Ogrska tudi za Slovake ni bila največje zgodovinsko zlo, navedimo na tem mestu dejstvo, da je eden najvidnejših slovaških politikov prve polovice 20. stoletja, Milan Hodža, vse do prve svetovne vojne operiral s "habsburško klavzulo" in bil član belvederskega kroga prestolonaslednika Franca Ferdinanda, ki je razglabljal o federalizaciji monarhije.²³

¹⁷ "spojením dvoch rovnopravných slovanských národov" - Prav tam.

¹⁸ Ernst Bruckmüller: Sozialgeschichte Österreichs. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 2001², (dalje Bruckmüller, Sozialgeschichte Österreichs), str. 362.

¹⁹ Tako trdi Ernst Bruckmüller. - Prav tam.

²⁰ O tem prim.: Jurij Perovšek: Slovenska osamosvojitve v letu 1918 : študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ljubljana 1998 (dalje Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918), str. 13-15. Do izjave je prišlo po "badenski avdienci" Nemcev in nemškutarjev iz slovenskih dežel. Le-tem je cesar obljubil prosto pot do Jadrana in poudaril nedeljivost slovenskih dežel. Slednje se naj ne bi priključile v trializmu utemeljeni jugoslovanski državi.

²¹ Slovaško narodno gibanje se je sprva koncentriralo okoli Slovaške matice v Turčianskem Sv. Martinu. Kasneje je postopoma oblikovalo politično stranko - Slovaško narodno stranko (Slovenská národná strana, uradno ustanovljena 1871), ki je bila do ustanovitve Českoslovaške 1918 najmočnejša slovaška politična stranka. - Kováč, Dejiny Slovenska, str. 140; Dušan Škvarna - Róbert Letz: Slovenská národná strana. V: Lexikón slovenských dejín. Slovenské pedagogické nakladateľstvo, Bratislava 1997, str. 300; Politické strany na Slovensku (ur. L'ubomír Lipták). Archa, Bratislava 1992, str. 35-49. O politični diferenciaciji po nastanku Českoslovaške glej: Kováč, Dejiny Slovenska, str. 189-195; L'ubomír Lipták: Slovensko v 20. storočí. Kalligram, Bratislava 2000, (dalje Lipták, Slovensko v 20. storočí), str. 107-111.

²² Kováč, Dejiny Slovenska, str. 174.

²³ Prav tam, str. 159. O Milanu Hodži glej op. 48. O njegovih političnih konceptih prim. še: Tone Kregar: Milan Hodža in Srednja Evropa. V: Zgodovina za vse, 1999, št. 1, str. 76-91. Hodža je med drugo svetovno vojno (leta 1942) v Londonu objavil delo Federation in Central Europe. Tu med drugim navaja, da je Franc Ferdinand premišljeval o treh možnostih preureditve monarhije. Po prvi, najelegantnejši, bi uvedli polne državljanske pravice za vse prebivalstvo na Ogrskem, drugi je bil načrt sedmograškega advokata Aurela Popovicija o Združenih državah Velike Avstrije, tretja možnost pa je bil Slovencem dobro znan trializem, ki pa ga, po Hodži, ni bilo mogoče imeti za temelj preurejene avstro-ogrške države. Milan Hodža: Federácia v strednej Európe. Kalligram, Bratislava 1997, str. 104.

Konec oktobra 1918 je Avstro-Ogrska dokončno prenehala obstajati.²⁴ Še preden ji je odbila poslednja ura, pa so njeni narodi že ustanavljali svoje organe uprave in oblasti - t. i. Narodne odbore oziroma Narodne svete. Narodni svet za slovenske dežele in Istro je bil ustanovljen v Ljubljani 16. in 17. avgusta 1918.²⁵ "Z njegovo ustanovitvijo je bila dokazana slovenska politična volja po ločitvi od habsburške monarhije /.../"²⁶ Narodni svet je združeval vse poglavitne politične stranke in opcije²⁷ ter bil kot tak nadstrankarska tvorba, ki je predstavljal Slovence v negotovih prevratnih trenutkih leta 1918. Prizadevanja v monarhiji živečih južnih Slovanov pa so jasno šla v smeri ustanovitve skupnega predstavniškega telesa. Petega in šestega oktobra 1918 so tako v Zagrebu ustanovili Narodno Vijeće Slovencev, Hrvatov in Srbov (Narodno Vijeće SHS), vrhovno politično telo omenjenih narodov iz monarhije, katerega temeljni cilj je bil narodna, svobodna in neodvisna država Slovencev, Hrvatov in Srbov.²⁸ Narodno Vijeće SHS je 29. oktobra razglasilo vrhovno oblast na ozemlju južnih Slovanov Avstrije in Ogrske in s tem dejanjem postalo *vrhovni državni organ*²⁹ nove Države SHS.³⁰ "Nastala je s tem provizorična republika, ki še ni pomenila zedinjenja z drugimi jugoslovanskimi narodi."³¹ Podpredsednik Narodnega Vijeća SHS dr. Ante Pavelić (zobar) je nato čez dober mesec, 1. decembra 1918, v Beogradu predal srbskemu prestolonasledniku Aleksandru Karađorđeviću adresu, na podlagi katere je ta razglasil združitev politične tvorbe habsburških Jugoslovanov - Države SHS s Kraljevino Srbijo.

Dogodki na Češkem in Slovaškem so bili v poglavitnih točkah povsem enaki

²⁴ S pravnega vidika je pravilno poimenovanje konca Avstro-Ogrske *razpad*, ko en subjekt mednarodnega prava preneha obstajati, njegov teritorij pa pripade novemu subjektu (oz. subjektom) mednarodnega prava. (Juraj Andrassy, Božidar Bakotič, Budislav Vukas: Mednarodno pravo 1, Školska knjiga, Zagreb 1995, str. 262) V posameznih besedilih, ki obravnavajo to temo, pa je mogoče večkrat zaslediti izražanje, da so se ozemlja južnih Slovanov monarhije *odcepila* od stare države. Ker gre v večini za zgodovinarske tekste, ki obravnavajo politični in družbeni značaj prevrata 1918, je s tega aspekta gotovo tudi to poimenovanje ustrezno, a v izogib terminološki nejasnosti bi bilo morda primerno, če bi "odcepitvi" v političnem in družbenem smislu dodali pridevnik politična. Nenazadnje tudi sodobniki dogajanja uporabljajo izraz odcepitev (Prim.: Ivan Hribar: Moji spomini II (ur. Vasilij Melik), Ljubljana 1984, str. 274, kjer postavi za naslov 18. poglavja Proglasitev odcepitve od Avstro-Ogrske...). Glede na značaj odcepitve za Slovence je na mestu tudi izraz državna odcepitev (prim.: Jurij Perovšek: Slovenci in država SHS leta 1918. Zgodovinski časopis 53, 1999, št. 1, str. 71).

²⁵ O predzgodovini ustanovitve Narodnega sveta prim.: Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo : politika na domačih tleh med vojno 1914-1918. Ljubljana 1971, (dalje Pleterski, Prva odločitev), str. 242-250.

²⁶ Perovšek, Slovenska osamosvojitev v letu 1918, str. 15.

²⁷ Narodni svet so sestavljali predstavniki Vseslovenske ljudske stranke, Jugoslovanske demokratske stranke, političnega društva Edinost iz Trsta, Političnega in gospodarskega društva za Slovence in Hrvate v Istri in Katoliškega političnega in gospodarskega društva za Slovence na Koroškem. Ustanovnega zbora se je udeležila tudi socialdemokracija ter dalmatinski predstavniki. Glej: Perovšek, Slovenska osamosvojitev v letu 1918, str. 16.

²⁸ Tako so zapisali v Pravilnik narodnega Vijeća v Zagrebu. Cit. po: Perovšek, Slovenska osamosvojitev v letu 1918, str. 31. O Narodnem Vijeću glej še str. 29-33 in Josip Jerič: Narodni svet. Slovenci v desetletju 1918-1928 : zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine (ur. Josip Mal). Ljubljana 1928, (dalje Jerič, Narodni svet), str. 148-150, kjer je objavljen tudi statut Narodnega Vijeća SHS.

²⁹ Sergij Vilfan: Pravna zgodovina Slovencev. Ljubljana 1996 (dalje Vilfan, Pravna zgodovina), str. 464.

³⁰ O državnopravnem značaju Države SHS in Narodnega Vijeća SHS prim. diskusijski prispevek Jurija Perovška na mednarodnem znanstvenem simpoziju Slovenija 1848-1998: iskanje lastne poti. Objavljeno v: Slovenija 1848-1998 : iskanje lastne poti (ur. S. Granda in B. Šatej). Maribor 1998 (dalje Slovenija 1848-1998), str. 336-337.

³¹ Vilfan, Pravna zgodovina, str. 465.

dogajanju med habsburškimi Jugoslovani. Tudi ime osnovnega reprezentativnega organa je bilo enako - Narodni odbor na Češkem oz. Svet na Slovaškem. Ves ta čas je Avstro-Ogrsko srce še zmeraj bilo. Sicer že zelo počasi in neredno, a vseeno glede na razmere še kar vztrajno. Oblast v nekaterih deželah (med drugim tudi v obeh obravnavanih) je bila posledično dvojna. Na eni strani avstrijska oziroma ogrska, ki je bila legitimna, institucionalizirana v državnih upravnih organih, na drugi strani pa opazamo nove revolucionarne oblasti - narodne odbore in svete.³² Le-teh legitimna oblast uradno seveda ni priznala, a so dejansko kljub temu obstajali in bili aktivni. Oblikovali so se kot vzporedna institucionalna raven, ki je nato omogočila gladek prenos oblasti na nove politične tvorbe - nacionalne države naslednice Avstro-Ogrske.³³

Dejstvo, da so novonastale države na osnovi načela nacionalnega integralizma skušale biti "nacionalne" države, je bila sicer povezovalna, vendar ena redkih "enotnih" potez novih držav. Nastale so namreč na podlagi združitve različnih enot iz različnih okolij. Češkoslovaška iz dela ozemelj razvitega cislitvanskega dela monarhije in dela ozemelj iz nerazvitega ali manj razvitega translitvanskega dela monarhije. Pestrost združenih enot v Kraljevini SHS, kakor smo že poudarili, je bila še večja. Sestavljali so jo kos cislitvanskega dela monarhije (slovenske dežele, Istra, Dalmacija), kos translitvanskega (Prekmurje, Međimurje, Hrvaška, Slavonija, Bačka, Baranja, Banat), neposredno Dunaju anektirana Bosna in Hercegovina in dve prej samostojni kraljevini - Srbija in Črna gora. Tako se je na ravni novih držav oblikoval povsem nov in marsikomu tuj prostor, ki ni obetal hitre integracije in v kmalu napetih mednarodnih razmerah tudi ne hitre konsolidacije. Za slovenske in slovaške razmere velja, da se je to še posebej odražalo v gospodarstvu. Ekonomska integracija in ustvarjanje novega gospodarskega prostora sta se odvijala relativno počasi. Po mnenju nekaterih gospodarskih zgodovinarjev so v začetku - politični razdrobljenosti navkljub - še naprej obstajale stare, tradicionalne in povečini avtarkične gospodarske enote.³⁴

Sestavni deli novih gospodarstev so se razlikovali predvsem po sami gospodarski razvitosti. Leta 1921 je npr. delalo 60,7% Slovakov v kmetijstvu in gozdarstvu in le 17,4% v industriji. Na Češkem je bil delež zaposlenih v industriji precej večji - 39,7%, v kmetijstvu pa je znašal le 31,5%.³⁵ Razvita industrijska pokrajina Češka se je očitno združila z agrarno pokrajino Slovaško. Nasprotno pa je slovenska stran združitve v novo državo videla v čisto drugi ekonomski luči. Naenkrat se je znašla na prostoru, ki je bil manj razvit kot prejšnji in v katerem je predstavljala gospodarsko in industrijsko najnaprednejši del. Slovenski pogled se je obrnil "od severa proti jugu"³⁶ - od razvitejšega k manj razvitemu prostoru. Naj v ilustracijo navedemo, da je leta 1910 znašal slovenski bruto proizvod skoraj trikrat več kot v južnih območjih bodoče Kraljevine SHS.³⁷ Navedeno je seveda imelo

³² Za slovensko stran prim.: Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, str. 23.

³³ Bruckmüller, Sozialgeschichte Österreichs, str. 363.

³⁴ Teichova, Kleinstaaten, str. 23.

³⁵ Václav Průcha: Equalization of the Economic Levels Between Slovakia and the Czech Lands in the Years 1918-1989. V: Challenges of Economic History. Budapest 1996, str. 209.

³⁶ Žarko Lazarević: Na južnih obzorjih: gospodarska izkušnja Slovencev v prvi jugoslovanski državi. V: Nova revija, april-maj 1995, št. 156-157 (dalje Lazarević, Na južnih obzorjih), str. 189.

³⁷ Prav tam, str. 196. Bruto proizvod v Sloveniji je znašal 220 dolarjev, na jugu pa od 70 do 80 dolarjev.

svoje posledice, ki so se kazale v relativnem gospodarskem zaostajanju v Sloveniji in napredovanju na Slovaškem.

Razpad stare monarhije in možnost udejanjenja svojih narodnoemancipacijskih teženj je začutilo tudi prebivalstvo. Novo politično stvarnost so na Slovenskem bučno pozdravili ter okitili s slavnostnimi in simbolnimi dejanji; na Slovaškem pa so - nasprotno - pri sprejemanju odločilnega državnopolitičnega koraka precej improvizirali.

Devetindvajsetega oktobra 1918 se je na Kongresnem trgu v Ljubljani zbralo več kot 30.000 ljudi, približno 200 slovenskih vojakov in častnikov ter skoraj vsa tedanja politična elita. Med drugim Ivan Hribar, njegov soimenjak Tavčar, Lovro Pogačnik, knezoškof ljubljanski Anton B. Jeglič; le Anton Korošec je manjkal (zaradi udeležbe na ženevski konferenci o jugoslovanskem zedinjenju). Bili so priče veliki narodni manifestaciji, na kateri je bila razglašena Država SHS, nova politična tvorba, ki je združevala ozemlja in dežele jugoslovanskih državljanov avstroogrske monarhije.³⁸ Radost, ki je prevevala množico, je bila torej utemeljena na odgovornem dejanju. Ljudje so prisostvovali trenutku samoodločbe, trenutku, ko je nadporočnik dr. Mihajlo Rostohar v imenu zbranega vojaštva prisegel novi državi in s tem prelomil prisego habsburškemu cesarju, trenutku, ko so bile pretrgane državnopravne vezi z donavsko monarhijo.³⁹

"Zavest svobode je prodrla do zadnje gorske kočice /.../ Trobojnica je zagospodovala v pisarnah in kasarnah, v palačah in kočah, na fantovskih prsih in deklških grudih. V znak bratstva in enakopravnosti so se odprle ječe in taborišča in celo orožje so dobili vojni ujetniki brez razlike narodnosti in so skupno z nami delali red in nered. Padali pa so črnožolti spomeniki, padal je Habsburg in dvoglavni orel /.../ Shodili pa smo vendar, čeprav opotekaje se, polni upov in srečni - kot dete."⁴⁰ Takšna je bila podoba tistih dni na Slovenskem, ki jo je za narodov spomin zabeležil eden izmed avtorjev zbornika, s katerim so Slovenci potegnili črto pod prvo desetletko življenja v novi jugoslovanski državi.

Slovenska suverenost v okviru Države SHS⁴¹ je v negotovih mednarodnopolitičnih razmerah trajala do osme ure zvečer 1. decembra 1918. Akt združitve v Kraljevino SHS je bil izpeljan prav tako slavnostno kot razglasitev Države SHS mesec dni prej. Ko je 28. novembra ob 11. uri prispela v Beograd delegacija Narodnega Vijeća SHS, ki je imela nalogo dokončno izpogajati in dogovoriti združitev, so jo prisrčno pozdravili predstavniki srbske vlade, mesta in občinstva. Za simbolno ustreznost je poskrbel tudi prestolonaslednik in regent Aleksander, ki je na svoji rezidenci poleg srbske razvil tudi slovensko in hrvaško trobojnico. Tri dni kasneje je delegacijo sprejel na slavnostni avdienci ter proglasil "zedinjenje".⁴² Rodilo se je Kraljestvo SHS, kasneje preimenovano v Kraljevino SHS in leta 1929 v Kraljevino Jugoslavijo.

³⁸ Naj na tem mestu opozorimo, da Narodni svet ni načrtoval omenjene manifestacije, bila mu je "/.../ pravzaprav neljuba", saj Narodni svet 29. oktobra 1918 še ni imel namena "/.../ končati tisto stanje dvovladja v deželi, ki je nastajalo v zadnjih tednih /.../". Kljub temu je nato manifestacija pod pritiskom množice dobila drugačen značaj. Dogajanje 29. oktobra je še najbolj jedrnato ocenil nadškof dr. Jeglič, ki je vzkliknil: "To je pa revolucija!". - Pleterski, Prva odločitev, str. 261-266.

³⁹ Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, str. 51-54; Pleterski, Prva odločitev, str. 264-266.

⁴⁰ Jerič, Narodni svet, str. 152.

⁴¹ Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, str. 77-174.

⁴² Jerič, Narodni svet, str. 158-159.

Slovinci so zaživali v novi stvarnosti, ki je obetala več kot Avstro-Ogrska, a dala manj kot enomesečna Država SHS. V prvi Jugoslaviji sta se uveljavila državni centralizem in narodni unitarizem, ki sta slovenskemu življu jemala elemente državnosti iz novembra 1918.⁴³

Prvi Slovani v Habsburški monarhiji - Čehi, so na simbolni dan 13. julija 1918 (naskok na Bastiljo) ustanovili Narodný výbor (Narodni odbor), organ, ki ga glede na zastavljene cilje lahko postavimo ob rob Narodnemu svetu na Slovenskem.⁴⁴ Narodný výbor je 28. oktobra 1918 v Pragi razglasil češko-slovaško državo, prav tako novo politično tvorbo, ki je prav tako pretrgala državnopravne vezi z Dunajem in ki je prav tako bila utemeljena na načelu samoodločbe narodov. "Samostojna država Češkoslovaška je vstopila v življenje",⁴⁵ so zapisali poslanci Narodnega odbora v preambulo zakona o ustanovitvi nove države, med tem ko je ljudstvo vzklikalo na spontanih manifestacijah po vsem glavnem mestu. Slovaška politična reprezentanca, združena v 12. septembra 1918 oblikovani Slovenski narodni radi (Slovaškem narodnem svetu),⁴⁶ je enodušno dala svoj glas za novo državo dva dni pozneje, 30. oktobra 1918, v Turčianskem Sv. Martinu. Slovaki so svoj "da" zapisali v dokument, imenovan Deklaracija slovaškega naroda (Martinska deklaracija) - pravni in formalni temelj združitve s Čehi. V osrednjem delu dokumenta piše: "Narodni svet češko-slovaškega naroda, ki naseljuje Ogrsko, izjavlja: 1. Slovaški narod je del tako jezikovno kot kulturnozgodovinsko enotnega češko-slovaškega naroda. Pri vseh kulturnih bojih, ki jih je vodil češki narod in ki so ga proslavili po vsem svetu, je bila udeležena tudi slovaška veja. 2. Za ta češko-slovaški narod tudi mi želimo neomejeno pravico do samoodločbe na temelju popolne neodvisnosti."⁴⁷ Ko so slovaški poslanci omenjeni dokument sprejeli, so zapustili prizorišče srečanja - zgradbo znane Tatra banke in se mirno odpravili proti svojim domovom. Brez množičnih ljudskih manifestacij, vzklikov in proslav, tudi kakega slovaškega častnika ogrskega Honveda, ki bi s sabljo zamahnil proti Budimpešti in nato prisegel svoji novi državi, ni bilo. Slovaški politični predstavniki so se namreč sešli v Turčianskem Sv. Martinu zgolj z namenom, da bi še uradno ustanovili

⁴³ Prim.: Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918, str. 173.

⁴⁴ Prim.: Bogdan Krizman: Raspad Austro-Ugarske i stvaranje jugoslavenske države. Školska knjiga, Zagreb 1977, str. 40.

⁴⁵ "Samostatný stát československý vstoupil v život." Sbírnka zákonu, ° a nar, ýzení státu československého, zakon št. 1/1918, cit. po: Karel Malý a kol., De, ýjiny českého a česko-slovenského práva do roku 1945, Linde, Praha 1997, str. 270.

⁴⁶ Zaradi domneve, da ogrska vlada zborovanja, na katerem bi slovaški politiki razglasili ustanovitev Slovaškega narodnega sveta, ne bi dovolila, je le-ta deloval prikrito vse do 30. oktobra, ko je vlada le privolila v zborovanje. Kováč, Dejiny Slovenska, str. 175.

⁴⁷ "Národní rada česko-slovenského národa v Uhorsku obydleného sa osvedčuje: 1. Slovenský národ je čiastka i rečove i kulturnohistoricky jednotného česko-slovenského národa. Na všetkých kulturných bojoch, ktoré viedol český národ a ktoré ho urobili známym na celom svete, mala účasť i slovenská vetev. 2. Pre tento česko-slovenský národ žiadame i my neobmedzené samourčovacie právo na základe úplnej neodvislosti." Cit. po: Jan Rychlík: Česi a Slováci ve 20. století : česko-slovenské vztahy 1914-1945. Academic Electronic Press, Bratislava 1997 (dalje Rychlík, Česi a Slováci ve 20. století), str. 58-59, kjer je objavljen faksimile celotne deklaracije. Prim. še: Kováč, Dejiny Slovenska, str. 179. O slovaški politični aktivnosti, ki je neposredno predhajala ustanovitvi nove države, prim.: Alena Bartlová: Aktivita slovenskej spoločnosti v období prvej svetovej vojny ako súčasť prípravy na politický život na pôde ČSR. V: Slovensko na začiatku 20. storočia (Spoločnosť, štát a národ v súradniciach doby). Historický ústav SAV, Bratislava 1999, str. 342-352.

Slovaški narodni svet kot telo, skozi katerega bi izražali svoje želje in zahteve in se jasno opredelili za novo skupno državo s Čehi. Bil je že tudi čas za to, saj so novice o praških manifestacijah dosegle tudi martinska ušesa. A ključnega podatka, da je bila v Pragi Češkoslovaška že razglašena, slovaški poslanci niso poznali.⁴⁸ Cilj njihovega zborovanja je bil zgolj izvesti še en korak na poti k samostojnosti, nikakor pa niso hoteli napraviti prelomnega koraka.

Še istega dne zvečer je v Turčiansky Sv. Martin prispel Milan Hodža.⁴⁹ Seveda je prinesel novico, da vsi skupaj že dva dni živijo v novi državi. Ožji krog poslancev se je nato znova zbral, odločil, da bo Martinska deklaracija očitno temeljni dokument novejše slovaške zgodovine ter v samem besedilu izvedel nekaj popravkov. Tako so v drugi točki ob obstoječem besedilu izrazili še strinjanje z novonastalo mednarodno situacijo. Zadnje dejanje, ki je popeljalo Slovake izpod svetoštetfanske krone v republiko, je minilo hitro in mirno in nenadno nenavadno, saj so se Slovaki "poslavljali" od Ogrske vso drugo polovico 19. stoletja. Bolj ko se je Transilvanija spreminjala v centralistično madžarsko državo,⁵⁰ bolj so ji mahali v slovo, čeprav to slovo nikoli ni pomenilo tako radikalne spremembe, kot se je nato zgodila leta 1918.⁵¹

Kakor Slovencem je tudi Slovakom nova država obetala več. Začel se je proces slovakizacije Slovaške. Slovaški jezik je postal učni jezik na šolah vseh stopenj, uporabljal se je v uradih, na sodiščih ipd. Tudi glavnim trgom so množično spreminjali imena. Franca Jožefa je zamenjal Masaryk.⁵² Monarhijo je zamenjala demokratična republika, v kateri je odločalo ljudstvo na splošnih in tajnih volitvah.

In kakor Slovencem je tudi Slovakom nova država dala manj, kot je obetala. Zakoni se niso vedno izvajali, velikokrat so ostali zgolj na papirju, šole so bile prenapolnjene in otroci v njih lačni. Pred zakonom enaki so bili dejansko neenaki.⁵³ A vsem hibam navkljub je država obstajala kot ena najbolj demokratičnih in stabilnih nasledstvenih držav vse do realizacije Hitlerjevega Fall Grün. Z njim je marca 1939 dokončno razbil državo in iz slovaškega ozemlja ustvaril svoj satelit - Slovaško republiko. Po drugi svetovni vojni je ponovno zaživela skupna država, ki

⁴⁸ Ogrska vlada je že 30. 4. 1918 prepovedala uvoz čeških časopisov na Ogrsko. - Rychlík, Česi a Slováci ve 20. století, str. 57.

⁴⁹ Milan Hodža (1878-1944) je bil eden vodilnih politikov prve češkoslovaške republike. Že pred vojno je bil poslanec v ogrskem parlamentu, kjer je zagovarjal sodelovanje nemadžarskih narodov na Ogrskem. V prvi republici je zastopal načela t.i. agrarizma (glej op. 24) ter bil večkrat minister, od 1935 do 1938 tudi predsednik vlade. Po münchenskem sporazumu leta 1938 je emigriral v ZDA, kjer je umrl. Zelo zanimiva je njegova ideja o podobi Srednje Evrope po koncu druge svetovne vojne. Obstajala naj bi Zveza srednjeevropskih narodov pod patronatom ZDA, ki pa je bila po letu 1945 seveda povsem nerealna. - Augustín Mat'ovčík a kol., Reprezentačný biografický lexikón Slovenska. Matica slovenská, Martin 1999, str. 114.

⁵⁰ Predsedniki zadnjih ogrskih vlad (Tisza, Esterházy, Wekerle in Hadik) so bili enotnega mnenja, da bi federalizacija države vodila k dezintegraciji historične Ogrske, saj bi se v federativni državi prejkoles od madžarske krone ločile Hrvaška, Zgornja Ogrska (Slovaška), Transilvanija, srbski predeli države itd. Edino rešitev so posledično videli v strogem centralizmu. - Miklós Molnár: A Concise History of Hungary. Cambridge University Press, Cambridge 2001, str. 248.

⁵¹ Prim.: Kováč, Dejiny Slovenska, str. 178-182.

⁵² O tem prim.: Lipták, Slovensko v 20. storočji, str. 101-107. V prvi Češkoslovaški republici se je kot državni praznik slavil tudi 7. marec, rojstni dan predsednika Masaryka, podobno kot nekoč cesarjev rojstni dan. Več o podobnosti med Francem Jožefom in Masarykom glej v: Roman Holec: Poslední Habsburgovci a Slovensko. Ikar, Bratislava 2001, str. 287-289.

⁵³ Lipták, Slovensko v 20. storočji, str. 104.

se je na razburljiv način prebila skozi leta socializma in dočkala mirno razdružitev 1. januarja 1993.

Različnosti in nasprotja znotraj Kraljevine SHS in Republike Češkoslovaške, ki so bili dediščina oblikovanja obeh držav iz politično in gospodarsko tako različnih enot, so v precejšnji meri obremenili položaj Slovenije in Slovaške v njihovih novih državnih skupnostih. Ob nespregledljivih pozitivnih učinkih, ki jih je prinesla spremenjena politična situacija po prvi svetovni vojni v Srednji in jugovzhodni Evropi, sta Slovencem in Slovakom življenje v novih državah oteževali predvsem dejstva, da sta tako prva Češkoslovaška kot prva Jugoslavija v težnji po lastni notranji utrditvi zgrešeno prisegli na politiko nacionalnega integralizma in državne centralizma. Češki pisec Milan Kundera se je ob sestavljenko Češkoslovaška obregnil z besedami, da je le-ta vse premlada in brez lepote in da če je že mogoče na tako nezanesljivi besedi zasnovati državo, ni mogoče zgraditi romana.⁵⁴ Narodom obeh držav ni uspelo zgraditi "skupnega romana", ki bi uredil medsebojne odnose, v vsej kratki zgodovini njihovega sobivanja. Devetdeseta leta dvajsetega stoletja so z obema državama dokončno opravila.

Jure Gašparič

FINIS AUSTRIAE ET HUNGARIAE

(The disintegration of the Habsburg Monarchy and the formation of states-successors: the Czechoslovak Republic and the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes)

S u m m a r y

The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (the Kingdom of SCS), and the first Czechoslovak Republic were both states based on the principle of national integration. However, due to their varied ethnic structure, a multinational character can be attributed to them. The Slovenes were a small ethnic group under both Austria-Hungary and the Kingdom of SCS, however, with one fundamental difference. In the Kingdom of SCS they were, at least at the outset, considered one of the constituent nations. The Slovaks enjoyed a similar status in the newly founded Czechoslovak Republic where they were a constituent nation, although being a minority which was politically and economically weaker than the Czechs. A peculiar "solution" to the ethnic problem in the multinational Czechoslovakia was the so-called Czechoslovakism, a political formula according to which the Czechs and the Slovaks were a single and, numerically, the strongest ethnic group in the country. Given that this was not the case, such an orientation gave rise to many problems in the further development of the country. The ethnic question was dealt with similarly by the Constitution of the Kingdom of SCS, which sanctioned national unitarianism, that is, a single Yugoslav nation composed of three ethnic tribes (Serb, Croat and Slovene).

Even before the cessation of Austria-Hungary, the Slovene political parties formed their representative body - the National Council - through which they demonstrated and institutionalised their objective: existence outside the framework of the Habsburg Monarchy. This objective subsequently materialised with the foundation of the State of Slovenes, Croats and Serbs which brought together the southern Slavs from the Habsburg Monarchy. Mainly for the sake of greater security on the international front, the State of Slovenes, Croats and Serbs merged with the Kingdoms of Serbia and Montenegro, and was renamed the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. In this new state, however, the Slovenes were denied the attributes of statehood of November 1918.

Like their Slovene counterparts, the Slovak politicians formed their representative body, called the Slovak National Council. The meeting at which the Slovak politicians officially declared the formation of the Slovak National Council and approved the Declaration of the Slovak nation (the Martin Declaration), which became the formal basis for the unification with Bohemia, unexpectedly proved to

⁵⁴ Milan Kundera: *Umetnost romana*. Ljubljana 1988, str. 130.

be a decisive state founding act. At the time of the adoption of the Declaration, the Slovak delegates were unaware of the fact that two days earlier, on 28 October, the Czech National Council proclaimed the new Czechoslovak state. Having learned about this after the official conclusion of their meeting, the Slovak delegates reconvened, made some amendments to the Declaration and proclaimed it as the basic Slovak state founding document in recent history.

Both new states were the result of a merging of different socio-economic environments: Czechoslovakia was composed of Bohemia, which had formerly pertained to the well developed cis-litvanian (Austrian) part of the Habsburg Empire, and Slovakia, which had pertained to the less developed trans-litvanian (Hungarian) part. The variety of the lands united under the Kingdom of SCS was even greater. It was composed of Slovenia, which had formerly pertained to the cis-litvanian part of the Empire, Bosnia and Herzegovina, formerly pertaining to the trans-litvanian part, and two previously independent kingdoms - Serbia and Montenegro. Consequently, the two states produced completely new political, cultural and economic realities in which rapid internal integration was not foreseen.

Although, like the Slovenes in the Kingdom of SCS, the Slovaks were given more by the new Czechoslovak state than by the old monarchy - among other things, the process of Slovakisation began in Slovakia - both nations actually received less from their new states than what they had been promised. Nevertheless, the first Czechoslovakia, despite all its shortcomings remained one of the most democratic and the most stable states-successors to the Austro-Hungarian Empire, until the implementation of Hitler's Fall Grün plan in March 1939. In spite of the undeniable positive effects brought about by the changed political situation after the First World War in central and south-eastern Europe, the life of the Slovenes and the Slovaks under their new states was encumbered by the fact that, in their tendency towards an internal solidification, the first Czechoslovak and the Yugoslav states erroneously swore by a policy of national integration and state centralism.

prazna